

Ogled
UDK 130.2“19”
1 Bidet, J.
32:1
Primljeno: 15. srpnja 2009.

Izazovi pozne moderne

Čitajući Jacquesa Bideta i Dragutina Lalovića

MILAN POPOVIĆ*

Sažetak

U ovome su članku iznijeta autorova razmišljanja o dvjema nedavno objavljenim važnim knjigama, naime o *Općoj teoriji moderne*, koju je napisao francuski altermarksistički teoretičar Jacques Bidet, i o *Državama na kušnji* hrvatskoga političkog teoretičara Dragutina Lalovića. Obje su knjige objavljene i dane na raspravu usred najozbiljnije i višestruke krize takozvane “neoliberalne”, tj. pozne i ultramonopolističke kapitalističke ekonomije u godinama 2008-2009, a ta je značajna društvena i povijesna činjenica uvelike pridonijela boljemu razumijevanju i recepciji tih dviju kritičkih studija.

Autor dijeli većinu glavnih postavki i zaključaka autorā spomenutih knjiga. Postoje tek poneka nevažna, tehnička razilaženja. Dok, primjerice, Jacques Bidet za opisivanje vlastita intelektualnog stajališta upotrebljava termin “altermarksizam”, autor za istu svrhu preferira termin “postmarksizam”. Ili pak, dok Jacques Bidet, pobliže određujući naše konkretno povijesno vrijeme, rabi termin “posljednja moderna”, autor za tu svrhu bira termin “pozna moderna”. Naposljetku, dok se Jacques Bidet za opisivanje nastajuće globalne politeje služi terminom “svjetska država”, autor je oprezniji, rezervira termin “država” isključivo za moderan oblik politeje te prepušta konačni ishod i termin za nastajuću globalnu politeju daljnjemu razvoju, promatranju i imenovanju. Rijetke i još manje važne razlike između pristupa Milana Popovića i Dragutina Lalovića tek su tehničke i konjunkturalne prirode.

No trojica su društvenih i političkih teoretičara čvrsto suglasna u pogledu najvažnijih, središnjih i suštinskih pitanja našega vremena. Tako, primjerice, jednodušno ustvrđuju da našem vremenu očajnički trebaju nova globalna politeja i vladavina, koje bi se uhvatile u koštac sa sve ozbiljnijim ekološkim i drugim tehnološkim problemima pozne moderne. Unatoč tome što se služe

* *Milan Popović*, redoviti profesor na Pravnom fakultetu i Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crna Gora u Podgorici na predmetima Savremeni politički sistemi, Sociologija politike i Nacionalna i međunarodna bezbjednost.

ponekim različitim terminima i što ne stavljaju naglasak na potpuno iste aspekte, slažu se i u tome da će u međuvremenu, barem u narednih nekoliko desetljeća, pozna moderna država ostati jedan od najvažnijih aktera u tome procesu. Posebice dvojica od trojice, naime Dragutin Lalović i Milan Popović, polazeći od konkretnoga političkog iskustva Hrvatske i Crne Gore u ratnim pandemonijskim 1990-ima, ustraju na složenu, dvosmislenu i proturječnu procesu istodobne de-suverenizacije i re-suverenizacije države kao sastavnom dijelu pozne moderne. Konačno, trojica teoretičara imaju istu viziju o biti dolazeće globalne politeje. Slažu se naime da bi ta politeja trebala biti svojevrsna "Univerzalna republika".

Ključne riječi: pozna moderna, altermarksizam, socijalizam, država, "svjetska država", Bidet, Lalović

Izbor Baracka Obame za novog predsjednika SAD, 2008-2009, označio je najmanje trostruki kraj naduvane poznokapitalističke fantazije. Kraj "neoliberalne ekonomije", iza koje se cijelo vrijeme, zapravo, krila ultramonopolistička, kvazifeudalna mutacija sistema, zatim kraj "SAD hegemonije", njene međunarodne, neoimperijalne dimenzije, najzad, mada to još uvijek čeka da se vidi do kraja, i kraj "Evrope Tvrdave", njene evropske desnopopulističke "pratilje" (pri čemu, naravno, ni jednog trenutka, ne smecem s uma da Evropa odnosno EU cijelo vrijeme, pa i danas, imaju i onu svoju drugu, bolju, emancipatorsku, republikansku mogućnost ili stranu).

Samo na prvi pogled paradoksalno, kraj velike, trostruke, poznokapitalističke fantazije, označio je i kraj kraja, ili, ako se baš hoće, povratak "velike priče". Velike istorijske kapitalističke priče. One iste, koju su, prije samo nekoliko decenija, nestrppljivi postmodernisti, to se sada jasno vidi, onako preuranjeno otpisali. U stvari, smjena velikih krajeva, koja je ovdje upravo istaknuta, sasvim je logična. Kraj velike ideološke priče ideal-kapitalizma, naime, omogućio je, ili, makar, olakšao, da velika istorijska priča real-kapitalizma, dođe do (naj)šire publike. Ta priča pričana je bez prestanka, pa i u posljednjih dvadeset godina, u velikim istraživanjima i djelima Jacquesa Bideta i Immanuela Wallersteina (da spomenem samo njih) – ali i na našim stranama, primjerice u radovima Dragutina Lalovića (da druge ovom prilikom ne spominjem) – ali je tek u posljednjih nekoliko godina, na razvalinama vladajućih poznokapitalističkih ideologija, ona ponovo došla do "vazduha", to jest do (naj)šireg populusa, javnosti i poznanja.

Ovo je pravi, konkretno-istorijski kontekst, ili, preciznije, moment, unutar kojeg započijem uzbudljivo čitanje i razumijevanje *Opće teorije moderne* Jacquesa Bideta i *Država na kušnji* Dragutina Lalovića. Kao što će to moći jasno da se vidi, i iz ovog mog skromnog rada, između mene i Jacquesa Bideta, a u nešto manjoj mjeri i između mene i Dragutina Lalovića, postoje određena neslaganja. Pa ipak, naša slaganja mnogo su veća, nego naša neslaganja. I, što je još značajnije, naša slaganja

uglavnom su suštinska, dok su naša neslaganja uglavnom tehnička. Zbog toga sam poziv da učestvujem u raspravi o knjigama i idejama dvojice renomiranih kolega, doživio ne samo kao veliku čast, uvažavanje i priznanje, za zajedničku postojanost i privrženost kritičkom mišljenju i djelovanju, u vremenu nepodnošljive poznokapitalističke fantazije, u mom slučaju, konkretno, za dvadesetogodišnji rad u oblasti teorije svjetskog sistema Immanuela Wallersteina, nego, isto tako, ako ne i više, i kao veliko profesionalno, intelektualno i ljudsko zadovoljstvo.

Postojanost i samokritičnost, najmanje ove dvije osobine, bile su neophodne, da se sačuva kritičko mišljenje, u vremenu velike posthladnoratovske iluzije. Usudujem se da pretpostavim, kod Dragutina Lalovića, kao i kod mene, ove dvije osobine razvijene su prije kao plod spontane samoodbrane, od agresije nove ideologije, nego kao djelo nekog posebnog programa. I da smo, odnosno kada smo htjeli drugačije, naime, Dragutin Lalović, ja, i nama slični, to nismo mogli. Toliko smo bili izolovani i marginalizovani u našim malim, zaostalim zemljama, koje su, na periferiji Evrope, u poslednjih dvadeset godina, potresale snažne, razorne i srove nacionalističke (kontra)revolucije. Pretpostavljam da je Jacquesu Bidetu u tom smislu istovremeno bilo i lakše i teže. Lakše, jer je bio pošteđen neposredne brutalnosti i banalnosti ovih potresa, ali i teže, jer je na Zapadu uopšte, te u Francuskoj posebno, ona poznokapitalistička fantazija, upravo zbog ove poštede, trajala nešto duže. Danas, kada, nakon volstritskog sloma 2008, čak i notorni konzervativci, recimo i francuski predsjednik, Nikolas Sarkozy, počinju da uviđaju i priznaju, kako se kapitalizam mora reformisati ili ga neće biti, i kada *Kapital* Karla Marxa ponovo postaje jedna od najčitanijih knjiga, čak i u najrazvijenijim zemljama Zapada, lako je biti “marksist” i “socijalist”, ali, biti i ostati vjeran najboljim elementima marksizma i socijalizma tokom svih potonjih dvadeset godina beskonačne arogancije vladajućih poznokapitalističkih ideologija, to, ipak, nije bilo nimalo lako. U tom smislu, *Opća teorija moderne* Jacquesa Bideta, predstavlja spomenik intelektualnoj, profesionalnoj i ljudskoj postojanosti, koji govori sam za sebe.

Pa ipak, koliko god neophodna, postojanost, sama po sebi, nikada ne bi bila i dovoljna. Bez isto toliko neophodne samokritičnosti, postojanost lako prelazi u dogmatičnost. U ono, zapravo, u što su prešli, mnogi marksisti i socijalisti XX stoljeća. No ne i Jacques Bidet i Dragutin Lalović. Dobrim poznavaocima novovjekovne političke misli sigurno neće promaći izuzetan kritički i samokritički rad ove dvojice autora. A dobre poznavaoce misli Karla Marxa pogotovo mora fascinirati velika teorijska trilogija Jacquesa Bideta (*Što da se radi s 'Kapitalom'?*, *Opća teorija moderne*, *Objašnjenje i rekonstrukcija 'Kapitala'*, 1985-2004) – u kojoj nalazimo veliki rekonstruktivni “bajpas”, koji je, uz svu vjernost spram svega onoga što je bilo i ostalo vrijedno, istovremeno, i jednako kritičan, odnosno samokritičan, spram svega onog drugog, od početka lošeg, ili, u međuvremenu zastarjelog, u starom, oko-

štalom, dogmatskom marksizmu i socijalizmu. U *Općoj teoriji moderne*, ovaj živi i dvostruki impuls, istovremene postojanosti i samokritičnosti, kuca i bukvalno na svakom mjestu, od onog njenog originalnog opšteg koncepta, plana i razdiobe u tri knjige (prve: opšte društvene metastrukture, druge: klasne kapitalističke strukture, i treće: žive i praktične politike), preko niza složenih, starih i novih teorijskih kontroverzi, pa sve do brojnih aktualnih urgencija, kakva je, primjerice, i ona “tribunala posljednjeg suda”, koja dramatično upozorava na prava još nerođenih generacija.

Pluralizam i sinteza najznačajnijih teorijskih perspektiva, sljedeći je par osobina, koji markantno obilježava i *Opću teoriju moderne* Jacquesa Bideta i *Države na kušnji* Dragutina Lalovića. To i nije moglo da bude drugačije. Otvorenost za mnoštvo uslov je samokritičnosti. I sinteze. Pa ipak, rečeno mnoštvo, kao i sinteza koja slijedi, i u knjigama Jacquesa Bideta i u radovima Dragutina Lalovića, fascinira. Posebno kada se sagleda u kontrastu, spram danas dominantnoga duhovnog varvarstva, vazda voljnih aparatskih “intelektualaca”, dogmata i apologeta, eksperata i serviseru “neoliberalnih globalizacija” i “evropskih integracija”. Čija literatura, knjige i ideje, ne idu dalje od ministarskih kancelarija, i posljednjih samita, šefova država ili vlada. Nasuprot ovome, teorijski i intelektualni pluralizam ovih dvaju autora ide i u dubinu, najznačajnijih klasika modernog doba, i u širinu, najznačajnijih savremenika. Tako, zahvaljujući Jacquesu Bidetu, ponovo se vraćamo stoljetnim temeljima Thomasa Hobbesa, G. W. F. Hegela i Karla Marxa, ali i savremenoj neoinstitucionalnoj ekonomiji, političkom liberalizmu Johna Rawlsa, socijaldemokratiji komunikativnog djelovanja Jürgena Habermasa, teoriji svjetskog sistema Immanuela Wallersteina. Zatim, slično nas potiče i Dragutin Lalović, naime da se, uz već spomenute, vraćamo još i Jeanu Bodinu, Montesquieuu, Jean-Jacquesu Rousseauu, Claudeu Lefortu, Miguelu Abensouru. Najzad, neka mi bude dopušteno, da se još jednom pridružim dvojici kolega, slično, i u mojim istraživanjima, posebno u *Belle époque*, vraćam(o) se, uz već rečene, još i Friedrichu Nietzscheu i Alexisu de Tocquevilleu, te Pitirimu Sorokinu, Fernandu Braudelu i Michelu Foucaultu.

Ovdje i sada, pravo je vrijeme i mjesto da preciziram i svoju specifičnu teorijsku i metodološku poziciju. Ovo preciziranje biće značajno kako za bolje razumijevanje onih najavljenih, manje važnih, tehničkih neslaganja, tako i za bolje razumijevanje onih isto tako najavljenih, ali važnijih, suštinskih slaganja, između mene i dvojice kolega. U najkraćem, riječ je o poziciji volderstinskog mondijalnog postmarksizma, u potonjih dvadeset godina konkretno primijenjenog na posthladnoratovsku balkansku krizu. Ova pozicija oslanja se prije svega na sociologiju rusko-američkog sociologa Pitirima Sorokina, na istoriju dugog trajanja francuskog historičara Fernanda Braudela, i na teoriju svjetskog sistema američkog sociologa Immanuela Wallersteina. I to kako na njihove najapstraktnije konceptualizacije, tako, ne manje značajno, i na njihove najkonkretnije, empirijske i statističke verifikacije. Na duge, polumilenijumske statističke serije francuskog historičara i američkog

sociologa, te na još duže, višestruke statističke serije od dva i po milenijuma odnosno dvadesetpet vjekova “grčko-rimske i zapadne kulture” rusko-američkog sociologa (Sorokin, 2002).

Polazeći od ovih, kao i od istraživanja hermeneutike subjekta Michela Foucaulta, i još nekih važnih izvora, u *Belle époque* razvio sam nacrt, okvir i hipotezu za veliko istorijsko komparativno istraživanje tri velike pozne epohe, pozne antike, poznog srednjovjekovlja, i pozne moderne, ove potonje, naravno, kao našeg aktualnog vremena. Makar i samo ukratko, sada mogu da ukažem i na one tehničke razlike. Najprije, između mene i Jacquesa Bideta. Ima ih više, ali ću ovdje ukazati samo na tri takve. Dvije su više terminološke, mada dolaze iz razlike u sadržinskom naglasku, treća je više analitička, supstancijalna, mada je i ona, mislim, uglavnom tehnička, a ne suštinska.

Prva se tiče imenovanja našega specifičnog istorijskog vremena. Našeg tekućeg prezenta. Za Jacquesa Bideta, to je “ultimoderna”, od francuskog “ultimodernité”, što, prošireno, može da se prevede i kao “poslednja moderna” (Bidet, 2008: 196). Za mene, to je, ipak, pozna moderna. Početkom 1990-ih, mada i tada više ironično, nego pomodno, koristio sam termin “postmoderna”. Ovo posebno važi za samoironičnu sintagmu “balkanska postmoderna”, koja je bila zajednički podnaslov šest mojih zbornika članaka i eseja, u dugom osamnaestgodišnjem periodu 1988-2006. U suštini, “postmodernu” sam napustio već krajem 1990-ih, zato što je ona još tokom 1990-ih, i definitivno postala pomodna, te zato što je, od samog svog početka, kao izrazito negativna (definicija), zapravo, cijelo vrijeme, bila logički nedovoljna i neispravna. S druge strane, u odnosu na “ulti” odnosno “poslednju modernu”, preferiram “poznu modernu”, zato što mi se čini da je istorijski konkretnija i opreznija, odnosno zato što mi se čini, da ono “poslednja”, u “ultimoderni” Jacquesa Bideta, u sebi nosi i neke ostatke dogme apokalipse, odnosno dogme progresa, dve blizanačke dogme našeg vremena.

Druga razlika tiče se imenovanja neophodne intelektualne sinteze našeg vremena. Za Jacquesa Bideta to je “altermarksizam”, za mene “postmarksizam”. Mislim da je Jacques Bidet u pravu kada onu neophodnu samokritičnost, spram starog marksizma i socijalizma, o kojoj je gore bilo riječi, jače naglašava, tako što ono staro i poznato “neo”, napušta i pojačava svojim “altermarksizmom”, ali isto tako mislim, da je u ovom pojačavanju, mogao da ode i dalje, recimo i do mog “postmarksizma”. Pri čemu, naravno, pod rečenim “post”, ne mislim na nešto što je potpuno ukinuto i kao takvo odsutno, nego, naprotiv, na nešto što je, kao kod Hegela, “prevaziđeno” ili “prevladano”, što će reći, ukinuto u samostalnoj, ali istovremeno sačuvano, i “podignuto” na sledeći nivo, u jednoj novoj i višoj egzistenciji.

Najzad, treća i najveća razlika, između mene i Jacquesa Bideta, tiče se svjetskoga političkog razvitka, da se ovdje, na samom početku, tako, oprezno, izrazim.

Za Jacquesa Bideta, to je, neoprezno, netačno i neprecizno, “svjetska država” (Bidet, 2008: 10, 15, i na više drugih mjesta), za mene, to je najmanje višedecenijski vladavinski interregnum, istovremeno međuvlašće, bezvlašće, viševlašće, oslabljene, ali još uvek relativno jake nacije-države, i sve jače, ali još uvek nedovoljno jake, nove, međunarodne, svjetske, ne “države”, kao što neoprezno kaže Jacques Bidet, jer je država isključivo moderna forma dominacije, nego politike, upravljanja, vladavine ili dominacije. Da je država, a sa njom i društvo, kao njen nerazdvojni istorijski i teorijski korelat, istorijska, a ne transepohalna pojava, forma politike, upravljanja, vladavine i dominacije, koja odgovara isključivo modernim, a ne i različitim predmodernim (polis, grad, imperij, regnum), i postmodernim strukturama, formacijama i vremenima (čiji krajnji izgled danas teško možemo čak i da naslutimo), te da, konsekventno, strogo posmatrajući i govoreći, ni “svjetska država”, zapravo, ne može biti nikakva tek proširena ili uvećana globalna država, nego mora biti neka, istorijski, strukturalno i kvalitativno, potpuno nova, međunarodna, svjetska, globalna forma politike, upravljanja, vladavine, dominacije, sve to sam eksplicitno pokazao u svom doktorskom radu odbranjenom 1991, objavljenom četiri godine kasnije (Popović, 1995: 140-152), a to isto je, slično, u nekim dijelovima čak mnogo konkretnije, razvijenije i uvjerljivije, pokazao i Dragutin Lalović, u svojim *Državama na kušnji*, pa se zbog toga ovdje pozivam i na njegove doprinose (Lalović, 2008: 7-9, 65). No, da je i upravo opisano razlikovanje, oko strukture i dinamike svjetske politike, između Jacquesa Bideta, na jednoj, i mene, odnosno Dragutina Lalovića, na drugoj strani, ipak, više tehničko, a manje suštinsko, pokazuje i činjenica, da i sam Jacques Bidet, na više mjesta, umjesto neoprezne “svjetske države”, radije koristi oprezniji, adekvatniji i bolji termin “svjetske državnosti”, koji jasno upućuje na izrazitu procesualnost, otvorenost i nedovršenost kritičnog fenomena (Bidet, 2008: 188, 312).

Opća teorija moderne Jacquesa Bideta čista je teorija, u uobičajenom smislu te riječi. Za razliku od nje, *Države na kušnji* Dragutina Lalovića predstavljaju kombinaciju teorije i istorije. Zajedničko iskustvo raspada Jugoslavije 1990-ih, koje dijelim sa Dragutinom Lalovićem, omogućilo mi je, da ovu složenu kombinaciju bolje razumijem. U terminima pozne moderne, ovo iskustvo, dijalektično, kompleksno, ambivalentno, kontradiktorno, čak eksplozivno kontradiktorno (u metaforičkom, ali i bukvalnom smislu te reči), moglo bi najkraće da se rezimira i kao prava drama istovremene (teorijski očekivane) desuverenizacije i (teorijski neočekivane) resuverenizacije države. Reč je o drami koja se odvija na dvostrukoj periferiji, u vremenu pozne moderne, i u prostoru posljednje evropske periferije, bivše takozvane socijalističke, sada postkomunističke poluperiferije svijeta. Otuda i dvostruka tenzija, distorzija, izobličenje. S jedne strane drama i tragedija, s druge groteska i farsa. Što, međutim, teorijski obrazovani, disciplinovani, strogi duh Dragutina Lalovića, nije omelo, da jasno i precizno registruje ono što je u ovoj drami najbitnije. Iz ovog

vrijednog “registra”, tri esencijalna uvida Dragutina Lalovića posebno su vrijedna i značajna.

Prvi esencijalni uvid Dragutina Lalovića upozorava na generalnu preuranjenost “otpisivanja” države, ili, rečeno na starom “marksističkom” odnosno “socijalističkom” jeziku, na lošu apstraktnost ideje “odumiranja države” u određenim uslovima. I nakon svega, ideja “odumiranja države”, zadržava svoju apstraktnu vrijednost, ali ona nikada više ne bi smjela da se primjenjuje bez neophodne historijske konkretizacije, medijacije i adaptacije. Onako kako su to dogmatski marksisti i socijalisti činili u Jugoslaviji. I zbog toga postali saučesnici, ne samo u iracionalnom i destruktivnom samoraspadanju jedne, nekada pristojne evropske države, Jugoslavije, nego i u seriji najtežih ratnih zločina, koji su ovo samoraspadanje bolno obilježili. Na ovom traumatskom iskustvu, Dragutin Lalović je uvjerljivo pokazao kako je država, kao historijski specifična, moderna forma upravljanja, još uvijek neophodna, i to ne tek kao nužno zlo, nego i kao institucionalni uslov, element i garant spoljašnje i unutrašnje slobode društva i čovjeka. Te kako preuranjeno, i uz to (veberovski rečeno) demonizovano “odumiranje države”, vodi u manje, a ne u više, unutrašnje i spoljašnje slobode, u totalitarizam, kada je riječ o unutrašnjem, odnosno u imperiju, kada je reč o spoljašnjem aspektu ili izgledu stvari.

Drugi esencijalni uvid Dragutina Lalovića teorijski, logički, čak, da se ovdje tako izrazim, “matematički” egzaktno, jasno i strogo, pokazuje kako “totalitarna država”, zapravo, i nije država. Nego da je upravo njena sušta suprotnost. Ne-država, ne-poredak, Behemot. Teorijski obrazovan čitalac sigurno je već prepoznao bitni teorijski zaključak do kojeg su, prije Dragutina Lalovića, već bili došli, najbolji politički teoretičari XX vijeka, Hannah Arendt i Franz Neumann, prije svih ostalih. Pa ipak, doprinos Dragutina Lalovića velik je i značajan, zato što je on ovu poznatu teorijsku tezu empirijski testirao, provjerio i verifikovao, na novom, nepoznatom, i, po mnogo čemu, i svjetski i historijski relevantnom, iako samo na prvi pogled “zaostalom”, postjugoslovenskom materijalu. I zato što je pritom onaj kritični behemotski kompleks, nakon njegove historijske premijere u prvoj polovini XX vijeka, još jednom konkretno-historijski reflektirao, ovoga puta pomoću sistema “spojenih sudova”, velikosrpskog i inih, “lančanih”, agresivnih postjugoslovenskih nacionalizama, koji su krajem ovog vijeka ne samo potresli nego i šokirali sav “civilizovani svijet”.

Konačno, treći esencijalni uvid Dragutina Lalovića direktno se nadovezuje na ovaj prethodni, drugi, i to tako što sada i pozitivno definiše ono u što država i društvo, ironično, često i pod maskom “napredne” teorije “odumiranja države”, mogu da involuiraju, retardiraju, uznazaduju, kada ignorišu, ili, još gore, demonski instrumentalizuju, onu kompleksnu, komplikovanu i tešku dramu, istovremene de- i re-suverenizacije države, na sadašnjem stupnju njenog razvoja. Retard je neo- ili

(još bolje) kvazifeudalni “bastard”. Koji Dragutin Lalović identifikuje i dijagnosticira kao “neku vrst feudalno-staleškog poretka” (Lalović, 2008: 143), a koji sam ja, u jednom svom članku, studiji iz 2004, slično, identifikovao i dijagnosticirao kao “kvazifeudalnu mutaciju” (Popović, 2004: 11-34).

Jedini značajniji moment, kada se Dragutin Lalović i ja nismo složili, bio je onaj na međunarodnoj naučnoj konferenciji “Crna Gora i Evropa”, održanoj u Herceg Novom, sredinom marta 2002, samo dan-dva nakon usvajanja Beogradskog sporazuma, kojim je SRJ, dotadašnja fasadna dvočlana federacija, pod udruženim pritiskom beogradskih i briselskih unionista, transformisana i preimenovana u veoma labavu, atipičnu, na tri godine oročenu, federalno-konfederalnu, Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora (Lalović, 2008: 197, 293). U najkraćem, Dragutin Lalović je ovaj sporazum tada ocijenio uglavnom pozitivno, kao iznuđen, ali, u krajnjoj liniji, mudar privremeni kompromis i predah, korak ka konačnoj i mirnoj obnovi crnogorske nezavisnosti, dok sam ga ja ocijenio uglavnom negativno, kao grešku crnogorskog rukovodstva, koja najvjerovatnije vodi opasnom produbljanju i komplikovanju crnogorske državne i ukupne krize. Kao što je dobro poznato, daljnji tok događaja, krunisan mirnom obnovom nezavisnosti Crne Gore, na referendumu, 21. maja 2006, dao je za pravo Dragutinu Laloviću.

Ali, avaj, u Crnoj Gori, kao i u još nekim drugim tranzicionim postkomunističkim društvima, uz takozvano državno pitanje, na dnevnom redu, bilo je, i još je uvijek, i ne manje složeno i teško, takozvano demokratsko pitanje, to jest pitanje demokratske reforme i smjene odnosno smjenjivosti vlasti. U slučaju Hrvatske tokom teških, ratnih i poratnih 1990-ih, Dragutin Lalović bio je “laserski” precizan. Ni totalitarna, ni demokratska, “poratna Hrvatska” bila je “autoritarna država s jakim i izrazitim totalitarnim značajkama, ali i sve izraženijim demokratskim i liberalnim potencijalom” (Lalović, 2008: 142). Mislim da se ova precizna dijagnoza bez ikakve izmene može primijeniti i na Crnu Goru u razdoblju 1989-2009. O ovakvoj prirodi Crne Gore ni Dragutin Lalović nije imao nikakvih iluzija. Još 2002, na onoj hercegnojskoj konferenciji, on ističe njen izrazito autoritarni karakter, ali i, prospektivno, optimistički, predviđa njenu postupnu demokratizaciju, uz prelazak Mila Đukanovića u opoziciju, odmah nakon referenduma o nezavisnosti, na prvim sljedećim predsjedničkim odnosno parlamentarnim izborima (Lalović, 2008: 199-200). Kao što je poznato, daljnji tok događaja, od Beogradskog sporazuma 2002, preko referenduma 2006, pa sve do danas, uključiv i potonje predsjedničke i parlamentarne izbore, one 2008, i one 2009, dao je za pravo prije mojoj povećanoj skepsi i kritičnosti, nego nadanjima i očekivanjima Dragutina Lalovića. I danas, naime, A. D. 2009, Crna Gora Mila Đukanovića, jedina je postkomunistička zemlja, ne samo u našem dijelu svijeta, koja ni nakon punih dvadeset godina, nije iskusila demokratsku smjenu vlasti, a njen nesporni vođa, šestostruki premijer, car tajkuna,

oligarh, balkanski Berlusconi, Milo Đukanović, izgleda jači nego ikada. Tako smo, čini mi se, ja i moj dragi kolega Dragutin Lalović, nekako došli na “neriješeno”. Mada, da istaknem to još jednom, a sada to i čitalac može jasno da vidi, i ovih par neslaganja, između mene i Dragutina Lalovića, bilo je više konjunkturne i tehničke, nego teorijske i suštinske prirode.

Na samom kraju ovog rada, još jednom se vraćam Jacquesu Bidetu. Ovoga puta, njegovoj normativnoj teoriji moderne. Evoluciji i alternativni našeg vremena. I to kako onaj njenoj negativnoj, tako i onaj njenoj pozitivnoj strani. Svoju normativnu teoriju Jacques Bidet razvija kao direktan nastavak one svoje velike rekonstruktivne teorije moderne. Teorijski moment moderne jasno se ističe i vidi, već i kod zasnivanja i razvijanja one njene negativne strane. Kod identifikacije, artikulacije i dramtizacije negativnih razloga za “svjetsku državost”. Koji su, u interpretaciji Jacquesa Bideta, apokaliptički snažni i uverljivi: “Ako se usmjeravamo k nad-državnom obliku, to je stoga što se rastući broj dimenzija ljudskog života, rastući dio svrha i sredstava koje on sebi može dati, opasnosti kojima je izložen, istovjetno određuje za svakoga u okviru zajedničkog jedinstvenog resursa, a to je sam planet” (Bidet, 2008: 192). I dalje, na samom kraju, u obliku finalnog zaključka: “No to nije moguće a da se ne započne borba na život i smrt protiv sustava usmjerenog k profitu, a ne k sretnoj upotrebi. Takva je, *par excellence*, politička borba našeg vremena” (Bidet, 2008: 329).

Argumenti pomoću kojih Jacques Bidet zasniva i razvija pozitivnu stranu alternative, nisu manje snažni i uvjerljivi. Pritom, Jacques Bidet i ovdje polazi, od one svoje opšte teorije moderne, te od odgovarajućih rekonstruktivnih zahvata, u živo, odnosno u preživjelo jezgro marksizma i socijalizma. Odavno se nije pojavila knjiga koja, kao *Opća teorija moderne* Jacquesa Bideta, konceptima “socijalizma” i “komunizma” vraća izgubljeni intelektualni dignitet i smisao, te koja ove stare ljudske zahtjeve i revandikacije, “za boljim i solidarnim životom”, tako uvjerljivo i snažno povezuje sa novim potrebama i nuždama ekološke i etičke “politike čovječanstva” i “Univerzalne Republike” (Bidet, 2008: 298).

Svjedoci smo i sudionici velikoga i višestrukog sloma poznokapitalističke ideološke fantazije. Humana i održiva alternativa poznom kapitalizmu, čovjeku i čovječanstvu nikada nije bila potrebna, ali ona isto tako nikada nije bila ni oskudnija, nerazvijenija i deficitarnija, nego što je to slučaj danas. Knjige *Opća teorija moderne* Jacquesa Bideta i *Države na kušnji* Dragutina Lalovića spadaju u rijetke i dragocjene, upravo zbog toga što ovu opasnu oskudicu, nerazvijenost i deficit počinju da otklanjaju. To je i razlog više da se njihova pojava snažno podrži i pozdravi.

LITERATURA

- Bidet, Jacques, 2008: *Opća teorija moderne. Teorija prava, ekonomije i politike*, Disput, Zagreb (prijevod s francuskoga: Dragutin Lalović; pogovor: Dag Strpić; izvornik: *Théorie générale. Théorie du droit, de l'économie et de la politique*, Presses Universitaires de France, 1999).
- Bidet, Jacques, 1988: *Što da se radi s "Kapitalom"?*, Naše teme, Zagreb (prijevod i pogovor: Dragutin Lalović; izvornik: *Que faire du 'Capital'?*, Klincksieck, Pariz, 1985; 2. izd. 2001).
- Bidet, Jacques, 2004: *Explication et reconstruction du 'Capital'*, PUF, Pariz.
- Bidet, Jacques, Duménil Gérard, 2007: *Altermarxisme, un autre marxisme pour un autre monde*, PUF, Pariz.
- Braudel, Fernand, 1981: *The Structures of Everyday Life. The Limits of the Possible. Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, Volume I, Collins, London (Translation from French: *Les Structures du Quotidien: Le Possible et l'Impossible*, Librarie Armand Colin, Pariz, 1979).
- Braudel, Fernand, 1982: *The Wheels of Commerce. Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, Volume II, Collins, London (Translation from French: *Les Jeux de l'Echange*, Librarie Armand Colin, Pariz, 1979).
- Braudel, Fernand, 1984: *The Perspective of the World. Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, Volume III, Collins, London (Translation from French: *Le Temps du Monde*, Librarie Armand Colin, Pariz, 1979).
- Čizmić-Marović, Dušan, 2008: "Građanin na kušnji", u: D. Lalović, *Države na kušnji*, NZCH/Disput, Zagreb, str. 309-318.
- Lalović, Dragutin, 2008: *Države na kušnji*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske (NZCH)/Disput, Zagreb; Biblioteka Luča, 4. knjiga.
- Lalović, Dragutin, 2006: *Mogućnosti političkoga*, Disput, Zagreb; bibl. "Čari političkoga", 4. knjiga.
- Popović, Milan, 2005: *Dinamika ništavila. Sociologija neslobode*, Durieux/Otvoreni kulturni forum (OKF), Zagreb/Cetinje (*Teorija pozne moderne*, knjiga 1; može se naći i na ličnom veb-sajtu autora: www.milanmpopovic.info).
- Popović, Milan, 2007: *Belle époque. Kritika dogme progresna*, Durieux/Otvoreni kulturni forum (OKF), Zagreb/Cetinje (*Teorija pozne moderne*, knjiga 2; može se naći i na ličnom veb-sajtu autora: www.milanmpopovic.info).
- Popović, Milan, 2009: *Velika promena. Evolucija i alternativa našeg vremena* (u štampi: *Teorija pozne moderne*, knjiga 3).
- Popović, Milan, 2004: Mutacija, ideološki aspekt, u: *Globalna prašina. Balkanska post-moderna 2000*, Vijesti, Podgorica, str. 11-34 (može se naći i na ličnom veb-sajtu autora: www.milanmpopovic.info).

- Popović, Milan, 1995: *Ritam sveta. Škola svetskog sistema Imanuela Volerstina*, Centar za izdavačku djelatnost (CID), Podgorica (doktorska disertacija).
- Sorokin, Pitirim, 2002: *Društvena i kulturna dinamika. Proučavanje promena u velikim sistemima umetnosti, istine, etike, prava i društvenih odnosa*, CID/Službeni list, Podgorica/Beograd (prijevod s engleskoga: *Social and Cultural Dynamics*, Revised and Abridged in one volume by the author, 1957).
- Strpić, Dag, 2008: Marx koji nedostaje, u: J. Bidet, *Opća teorija moderne*, Disput, Zagreb, str. 365-382.
- Wallerstein, Immanuel, 1986: *Suvremeni svjetski sistem*, Centar za kulturnu djelatnost (CKD), Zagreb (prijevod s engleskoga: *The Modern World-System*, I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, and *The Modern World-System*, II, Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750, Academic Press Inc, New York, 1974, 1980).

Milan Popović

CHALLENGES OF LATE MODERNITY

Summary

This article presents Milan Popović's reflections on the two most recent and important books, *General Theory of Modernity*, written by French alter-Marxist theoretician, Jacques Bidet, and *The States on Trial*, written by Croatian political theoretician, Dragutin Lalović. The two books have been published and discussed amid the most severe and multiple crisis of the so-called "neoliberal", i.e. late and ultra-monopolistic capitalist economy 2008-2009, and this great social and historical fact has largely contributed to better understanding and reception of these two critical studies.

Milan Popović shares most of the main premises and findings of these two books with their authors. Some disagreements between him and them are of minor and technical importance. So, just to illustrate this kind of disagreements, while Jacques Bidet uses the term "alter-Marxism" to describe his own intellectual position, Milan Popović prefers the term "post-Marxism" for the same purpose. Or, while Jacques Bidet uses the term "ultimate modernity" to specify our concrete historical time, Milan Popović prefers the term "late modernity" for the same purpose. Or, finally, while Jacques Bidet uses the term "world state" to describe the emerging global polity, Milan Popović is much more cautious, he reserves the term "state" exclusively for the modern form of polity, and leaves the final outcome and term of the emerging global polity for further development, observation, and nomination. Some disagreements between Milan Popović and Dragutin Lalović are of even lesser technical and conjectural importance.

The three social and political theoreticians, however, strongly agree on the most important, substantive, and essential issues of our time. So, again, just to illustrate this kind of essential agreements, they strongly agree that our time desperately needs a new global polity and governance, which would deal with the rising ecological and other technological problems of late modernity. Despite some differences about the terms and emphases, they also agree that, in the meantime, at least in several coming decades, the late modern state remains one of the most important actors in the process. Especially two of three, namely Dragutin Leković and Milan Popović, starting from the concrete political experience of Croatia and Montenegro during their wartime pandemic 1990s, persistently insist on the complex, ambiguous, and contradictory process of simultaneous de-sovereignization and re-sovereignization of the state, as a part of the process in its late modern phase. Finally, the three theoreticians share a common vision on the substance and essence of the coming global polity. They agree that the polity should be a kind of “Universal Republic”.

Keywords: late modernity, altermarxism, socialism, state, “world state”, Bidet, Lalović